

Életöröm és elmúlástudat

KISS BENEDEK ÚJ VERSEI

Éppen egy évtizedet kellett várnunk Kiss Benedek újabb verseinek kötetére. Igaz, közben kétféle válogatás is megjelent az eddigi termésből: egyik az ifjú, másik a „fel-nőtt” olvasóknak szánva, s ezekben néhány újabb vers is helyet kapott. Igaz az is, hogy e kötetek alkalmat kínáltak a számvetésre nemcsak a költő, hanem a kritika számára is, de sajnos az is tény, hogy alig néhányan próbálkoztak meg eddig – akár csak a leltározó jellegű számbavétellel is. A karcsú újabb kötet követeli meg a szembenézést, már csak azért is, mert maga a versanyag is mindegyre erre készítet, hiszen a költő szinte folytonosan a számvetés határhelyzetében érzi és tudja magát, s eszerint cselekszik *Szűkülő szemmel*, miként a könyv címe is kifejezi.

Kiss Benedek negyed századdal ezelőtti bemutatkozása egyike a legemlékezete-sebbeknek. A *Gazdátlan évszak* (1970) sokunk számára feledhetetlen. Csillogóan és de-rús erővel hirdette, hogy az élményköltészet megújítható, hogy a közvetlen élmény-kifejezés, az erőteljes képiség, a dalszerűség továbbra sem idegen a költészettől, azaz nem akadály a érvényesen szólásnak. Aztán erőt és hitet szaggató évek, évtizedek jöt-tek, s mint annyian a nemzedékből, mint annyian az országban, a költő is elbizonytala-nodott. Többen tanácsolták neki, hogy váljon mássá, műveljen másféle költészetet, de ami egyeseknél hasznos és jóakarató tanács is lehetett, az nála nem bizonyulhatott eredményesnek. Nem a költő volt makacs, esetleg javíthatatlan konzervatív, hanem a költői alkat bizonyult annyira meghatározottnak, már fellépésekor késznek, hogy természetellenes, s így irodalmi értelemben öngyilkos akció lett volna a radikális szem-léleti és formai váltás. Mert a kritikus, a költőtárs, akár a legjobb barát is tanácsolhat sokfélét az alkotónak, javasolhatja, hogy mit tegyen és mit kerüljön el, nem biztos, hogy a javaslatok eredményesen ki is próbálhatók. Nem lehet mindenki író, az írók közül nem lehet mindenki minden műnemben egyaránt otthonos és eredményes, s aki éppen költő, az is százféle utat és lehetőséget példázhat. Kordivatok mindig vannak, látványosak és eredményesek s mulékonyak egyaránt, de végül is az alkotónak a szemé-lyiség lényegi magjához kell húnyk lennie, s nem a bármily látványos és sikerrel ke-ceptető áramlatokhoz. Mert ha nem ezt teszi, úgy járhat, mint Ibsen Peer Gyntje, s a hagyma lehántott héjai közt nem magot találunk, csak az úr semmijét. Ugyanakkor az is igaz, hogy az önmagunkhoz való hűség, belső valónk bármily következetes ki-fejezése sem igazolja önmagabart alkotói tevékenységünket. A divattól nagyrészt füg-getlen érvényesség azonban jóval összetettebb és kiismerhetetlenebb dolog, mint a di-vat. Tévedhet a jelenkor, de tévedhet az utókor is, igazolódhat a divat is. S még arra sincsen szabály, hogy mennyi, a rostan fönnakadó művet kell létrehozni ahhoz, hogy az már fenntartsa az alkotót magát is, s beillessze az irodalomtörténet-írás és a jövőendő antológiák névsoraiba. Hiszen egy-két költeménnyel is el lehet érni ezt az eredményt, máskor meg valami ok miatt több tucat érdemes munka sem elegendő hozzá. Nagyon kevés az olyan költő, akiről biztonsággal állítható, hogy minden írása fontos, ám na-gyon sok az olyan, akinek néhány műve bizonyosan fontos, azaz klasszikus érték.

A huszadik század kevés dologban kényeztetett el bennünket itt a Kárpát-medén-cében, de abban talán mégiscsak, hogy oly sok jelentős és oly sok maradandó költői életmű született. Úgy gondolom, ez a felfokozott bőség is szerepet játszik abban, hogy

a harmincas évektől kezdve rendre vissza-visszatér a líra halálának, illetve eljelentéktelenülésének tézise. A nyolcvanas években is hódított ez a vélekedés, majd a közelmúltban átadta a helyét annak a még sötétebben látónak, amelyik szerint az egész magyar irodalom válságban van, semmi sem jelentős. Lehet persze ebben is igazság, de a jelenkor mindig torzan is lát, mást is lát. Persze, válság van, az lenne a csoda, ha valami olyasmit mutathatnánk fel, ami nincsen válságban, de azért az élet megy mégis tovább, él a természet is, és él – talán hozzá igazodóan és hozzá hasonlóan meggyötörten – a költészet is.

S a meggyötörttség, az igazodás és a mégis daca döntő vonásai Kiss Benedek költészetének is. Amely egészében természetesen egyenetlen – de hát egyetlen kézen meg tudjuk számolni azokat, akik nyolcszáz év alatt nem vagy alig egyenetlen lírai életművet hoztak létre. Mondhatni rá azt is, hogy sok benne az önisméltés, de ez megintcsak általános költői sajátosság, s nem ez a leírható jelenség a lényeges, hanem az, hogy a sok „hasonló” vers között van-e néhány kiemelkedő, amelyek kedvéért a többinek is meg kellett születnie. S aki nem talál ilyeneket Kiss Benedek köteteiben, a legelsőtől a mostaniig, az bizonyára valamely izléskör túlságosan elfogult híve. Mondhatni azt is, hogy túl szűk körben mozog, világa nem eléggé változatos és a pályán előrehaladva az időben sem nagyon módosul, de ezt valóban az alkat jellege dönti el. Kiss Benedek versei is mindig arról szólnak, ami őt a legjobban foglalkoztatja, s egy szűkebb, de intenzíven megélt élménykör is éppen elég költői feladatot ad. Vagy ezeknek nem – ezeknek sem – tudna megfelelni? Az a hang, amely Kiss Benedeké, meglehetősen egyedülálló mai költészetünkben. Közeli-távoli rokona egyaránt kevés van. Versei azonnal felismerhetőek. Aki csak mást szeret, ám ne „fogyassza”, de engedje meg, hogy az erre hangolt izlésűek és a mindenevők örömeiket leljék e versekben is. Mindez nem védőbeszéd, csak a sokféleség jogának csendes szóvátétele, s a túlságosan biztos és hamari ítéletek szelíden ironikus szemlélete.

Vannak iratlanul is közismert listák arról, hogy a „modern” költészetnek mi mindennel nem kell, nem szabad foglalkoznia. Ugyanakkor rendre tapasztalhatjuk, hogy minden korlátozás leperog a versről a valóság hullámmozgásában. Még ebben a különleges huszadik században sem változott annyit és annyira az ember, hogy drasztikusan mássá kellene feltétlenül formálnia eszményeit és tevékenységi formáit. A legnagyobb kérdés még mindig az élet és a halál, s hogy milyen lehet az elmúlás tudatával az ideális és a valóságos élet. S bármennyi is a szenvedés, bármekkorák is az antihumánus erők, maga az ember, az emberiség egyedeként és emberiségként egyaránt arra törekszik, hogy értelmet leljen létezésében, hogy találkozhasson az örömmel, a boldogsággal. S azt a tépettséget, kételyekkel telítettséget, amely a második évezred végén az ember és az emberiség sajátja, nemcsak azzal lehet legyőzni, hogy a teljes reménytelenség hirdetőivé válunk, hanem azzal is, hogy ezt a tépettséget állandó sajátosságnak látva és tudva is vállaljuk a keresést. Az elmúlástudattal terheltlen is keressük az életöröm lehetséges pillanatait.

S ez a fajta kettősség, ha változó módon és mértékben is, de kezdettől megfigyelhető Kiss Benedek költészetében. Természetes talán, hogy ifjan harsogóbban és végletesebben látja meg az életöröm jeleit, s hogy később mindez szelídebbre hangolódik, s átlengi az emlékezés és a búcsú. S korábban soha oly erővel, mint a *Szűkülő szemmel* verseinek világában. A szűkülő szem az idővel vet számot: a jövőt fürkészi, de a múltat is, felidézi az ismertét, de már vissza nem hozhatót, s medítál a várhatón. Legszemléle-

tesebben és legváratlanabbul éppen a címadó költemény mutatja meg életöröm és elmúlástudat egymásra szikráztatásának elemi élményét, s teszi azt szinte mítoszi sugárzásúvá.

A vers időszembesítő költemény, több síkon is. Egyrészt a közelmúltat és a jelent szembesíti. Az egy héttel ezelőtti helyzet: tengerpart, napozás, nyár, lányok, szerelem-képzet. A mostani: emlékezés mindegyikre s a számvetés kényszere. Az emlék felidézése azonban elindít egy másik szintű időszembesítést is, s ennek az emberi életkorok változása adja meg az alapját, s a szerelem-képzetre vonatkoztatva. Az időképzetet egy jól megválasztott fogalom sor érzékelteti, s ebben a konkrét és az elvont, a szemléletes és az eszmei összegződik a lány, a nő és az örök Éva hármában: „és szűkülő szemedben / minden nő egyre szűkül, / már nem lányt keresel régen, / mégis mind lánnyá válnak, / bőriük feszes, nem rontja / ráncos tapasztalásnak, / mint elsőt, mind úgy nézed, / miként az Örök Évát, / s nem tudod: öregedés ez / benned, vagy fiatalság.” Ez a kétértelműség és belőle is következő bizonytalanság ott volt már a vers első szakaszában is, ahol a tenger és a szerelmes nő teste képileszétoldhatatlanul rétegződik egymásra, s mindegyik a végtelenség-halhatatlanság és az elérhetetlenség szimbólumává is válik, s így lesz az emlékező helyzete és önmagára vonatkozó ítélete: „az örökkön örökké várlak, / tiéd-nem-leszek-soha”.

A csattanószerű, de a verset mégsem felbillentő lezárás meg is őrzi s meg is szünteti e polifóniát: „egy hete még a tenger, / s most / kész vagyok megint / a halálra”. Ez a verszárás azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy az emlékező tudatában, létállapotában nemcsak az egy héttel ezelőtti és a jelenlegi helyzet között éles a váltás, hanem az utazás előtti és a tengerparti között is, s a régebbi a jelenlegivel válik azonossá. Az igazi nagy váltás a személyiség számára valamikor régen következett be, a tengerparti jelenetnek csupán az a szerepe, hogy felidézze, mintegy feledhetetlen emlékképként azt a régebbi, édeni múltat és szembesítse a jellel. Az „éden” idejében és helyzetében értelmetlen s felesleges a halálról szót ejteni, a kirekesztettség viszont azt tenné nevetségessé, aki elfeledkezne erről a viszonyítási pontról. Ugyanakkor a versszöveg nemcsak azt képes érzékeltetni, hogy az embernek kétféle létállapota lehetséges, s egyiket az életöröm, a másikat az elmúlástudat határozza meg, hanem azt is, hogy ezek egymáshoz való viszonya változik az életút során, s még azt is, hogy ebben lehetséges lényegi fordulópontra, valamint azt is, hogy a ilyen radikális váltás sem tünteti el a tudatból azt az emléket, amely felidézhető, s ezzel is éltető erejű.

Az emlékidézés, az édeninek sejtett-tudott, vagy azzá átvarázolt múlt gyakori motívum, s főként a gyermekkorra vonatkoztatva. „Sóvárgok már vissza volt-időmbe”, vallja meg a költő, s *Téli alkonyon* is azt sóhajtja el, hogy „De szép is voltál, én gyerekkorom!” Hiszen „mi kőd most: fény volt minden, csupa fény. / Mi hatalmas volt, akkor, ott az ég! / Nem hinni – megélni lehetett Istenét: / naponta Benne éltem – oktan / kölyök-állat, de kinek értelme van; / mint Ádám s Éva a bűnbeesés előtt: / nem szégyelltem a meztelen Időt, / mely végtelen volt, mint a Szeretet, / amiben fogantattak mindenek.” Aztán megfogalmazódik a kételkedő kritika is, nem az emlékekre vonatkoztatva, hanem inkább a tudat megszépítő munkájára, végül azonban felmentést kap ez a tevékenység, hiszen a „való mese” nélkül nem lehet élni, szükséges a kép arról a létállapotról, „hol föltámadni lehet, sőt muszáj, / s a munka – játék, s a csoda – szabály.”

Az édeni világ időn kívüli, vagyis a benne lévőnek nincs haláltudata, s amennyire van, az sem saját személyére vonatkoztatott. Így az éden emlékké válása könnyen mu-

tathat pillanatképszerű sajátosságokat. Viszont az emlékezés helyzete már elképzelhetetlen az intenzív időélmény nélkül, s emiatt magától értetődő az elmúlástudat. Ugyanakkor az emlék és a jelen az ideál és a való kettőssége polifonná teszi az idő és a személyiség kapcsolatát is, hiszen fizikailag az idő mindig éppen „van”, a személyiség számára is, a tudat számára viszont az idő „volt” is és „lesz” is, ezért érezheti magát *Az időből* kilógva: „Fogalmazom a pillanatot, / s a pillanat fogalmaz engem, / mégsem sikerül az időben / hiánytalanul benne lennem: / kilóg belőle kezem, lábam, / bár mint béka a kocsonyában, / belédermedve pislogok, / s azt sem tudom: ki s hol vagyok?” A vers végső soron elmúlás utáni fohász, s ez gondolatilag következetes, hiszen a szövegben bemutatott helyzet a létben feloldhatatlan, a halálban viszont megszűnik, visszaminősül ugyanis fizikai kérdéssé.

A látszat ellenére nem a halálnak, csupán a halál tudatának érzékletes kifejezésére érett meg ez a költészet. A közvetlen halál-versek közül – s ezek a kötet legkiemelkedőbb darabjai – egy szereppers teszi ezt egészen egyértelművé. *Babits Mihály a szőlőhegyen* elmélkedik az elmúlásról, s ez a vers rájátszik irodalmunk egyik alapművére, az *Ősz és tavasz közöttre*. A rájátszás esősorban nem formai, bár olyan elemei is vannak, hanem gondolati és hangulati, vagyis ez a vers is fájdalmas, elégikus borongással néz szembe az elkerülhetetlennel, s a két rossz: a fájdalmas lét és a fájdalmas megsemmisülés határhelyzetében rezignáltsága ellenére is inkább a lét mellett érvel: „Szívem mindig félt a lakodalmi / vígságoktól – nem kell félni már. / Belenyugszom: nem kell élni már... / S mégis: mégis. S: ó jaj, meg kell halni! / Fájt lennem, és: elmúlnom is fáj.”

Az életöröm nemcsak emlékképként van jelen, ami véglegesen emlékképpé válik, az az életöröm ellenpont nélküli voltának állapota, vagyis az egyértelműség lehetetlensége. Ennek az ellenpontozott világnak hangsúlyozottan a természeti szféra a létezési közege. A természet kezdettől fogva kulcsszerepű Kiss Benedek költészetében, de jelentésköre fokozatosan mindinkább antropológiai jellegűvé válik. Tavasz-nyár-ősz-tél forgószínpada van jelen szinte állandóan jelzeten a versekben, a szűkülő szem mindig rálat valamelyikre valóságosan, s egy másikra is gyakran, ellenpontként, hol az újjászületést, hol az elmúlást villantva fel. A tavasz és a nyár képzetköre inkább a dalt, az ősz és a tél inkább az elégiát vonzza, s így a versek legtöbbje elégikus dalként és/vagy dalszerű elégiaként írható le poétikai szempontból. A gyakori ellenpontozás nemcsak a természet létét mutatja dinamikusabbnak, hanem az emberi létet is, s érzékelteti annak körforgását, s azt is, hogy az emberé: egyetlen kör. Ebben az összefüggésben az életörömet egyrészt ennek a körnek a bejárhatósága, másrészt a természet sokszoros körözésébe való beilleszthetősége adja meg.

Az egész kötetre általánosítva az életöröm két nagy jelentés- és motívumkörben bontakozik ki: részben a természeti, részben az emberi szférákban. A természetiben a Nap a leggyakoribb élet- és örömjelkép: a kötet harmadik ciklusának 26 versében néven nevezve 12-szer fordul elő, s még tágabb az asszociációs ráutalások száma. Hasonló fontosságú a Naphoz is kapcsolódó fény és a tavasz motívuma, s igen gyakran pozitív jelentéskört is magába foglal az őszé. Néhány versben a tenger, a szőlő, s többször fák, növények játszanak ilyenfajta szerepet. A természeti és az emberi szintet nemcsak a *szűkülő szemel* vizsgálódó költői személyiség köti össze, hanem az Isten-képzet is, amelynek szintén dúsabb a korábbiakhoz képest a jelenléte és a jelentősége. Az emberi szinten örömjelkép a már említett gyermek- és ifjúkor, annak édenisége, az első világraeszmélések sora, az első igazi futballistaként végigjátszott mérkőzés, az első igazi szerelem például. Meghatározó, az egész kötetten végighullámzó a szerelem-szeretet mo-

tívuma, s a kötet végkicsengésében is fontos szerepet játszik: mind a korai versek közül ideemelt, s ezzel is az állandóságot hangsúlyozó *Gyűrű nélkül*, mind az általánosító új vers, az örök nőit új változatban kifejező *Nők* révén. S végül meghatározó a magyarság, a szülőföldszeretet, az idekötöttség motívumköre is, bár látszólag nem, vagy csak alig-alig, egy-két versével nevezhető „közéleti költőnek” Kiss Benedek. De nem egyes versek utalnak csak erre, bár olyanok is, mint a kötetnyitó *Járok a nyárban*, amely a meghatározó Alföld-élménykört, s a *Petőfi-lázálma az eljövendőkről*, amely a meggumibotzott március 15-ei ünneplőket, azaz a történelmi helyzet tragikus fonákságát állítja a középpontba; hanem voltaképpen az egész költői szemlélet erre is vonatkoztatandó.

S mielőtt még túlságosan is lekerekítettnek gondolnánk a kötet anyagát, vegyük észre az általános hangoltságtól elütő néhány verset is. Mert megjelenik a tárgyiasabb groteszk is: meg nem szüntette, de átfórmálva némileg Kiss Benedek általában egy-neműbb látomásosságát részben már a *Pillanatkép, este, tavasz*, s teljesebben a *Ki ment meg a galamboktól?* világában. Van látomásos groteszk is, egy Weöres Sándor-i rejtelmeket kibontó dal a példa rá, a *Nap-bal-nap*. S van egy olyan dal is, amelyben az életöröm és a groteszk keveredik feloldhatatlanul: ez az augusztus huszadikai fővárosi ünnepi estét megjelenítő *Ünnep*.

A kötet az Alföld-vallomással indult, s az életörömöt és az elmúlástudatot egymásba hullámoztató versek sorával folytatódott. Végül vallomás-versekkel, *Biztatóval*, *Köszöntővel* fejeződik be. A ciklus három címét egybeolvasva azt vehetjük észre, hogy a költő *Az időből kilógva Szűkülő szemmel* és, de, mindazonáltal, mégis, csakazértis *Éghez igazva* létezik és alkot. Nem váteszként, nem megtért bűnös-ként, de nem is minden hitét elvesztett személyiségként, hanem olyanként, aki már tudja a régi bölcsességet: elmentétek kereszteződési pontja a természet s az ember is. (*Felsőmagyarország Kiadó, 1994.*)

Vaszy Gyula